

„Szól majd a költő, ha lesz még kinek...”

FEHÉR FERENC: AKÁC ÉS MÁRVÁNY

Az elmúlt év nyarán, az ünnepi könyvhétre személyesen vártuk Pécsre. Két hónap múlva halálának híre érkezett meg: 1989. július 31-ére virradó éjjel, hatvanegy éves korában, Újvidéken elhunyt Fehér Ferenc. A válogatott verseit tartalmazó kötetet minden bizonnyal még ő állította össze, de megjelenését nem érthette meg: a könyv borítólapján a kiadói ajánlás már múlt időben fogalmaz: „Fehér Ferenc a jugoszláviai magyar irodalom egyik legismertebb, legjelentősebb költőgyénisége volt.”

Fehér Ferenc 1928-ban született Napfénypusztán, Topolya közelében, a Bácskában. Versei 1947 óta jelentek meg, első kötete 1953-ban látott napvilágot. Írt verseket, versfordításokat, naplójegyzeteket, elbeszélő költeményt, újságcikkeket. Legutóbbi kötetei hozzánk, Magyarországra is eljutottak: *Delelő* (versek, 1966), *Hazavezető csillagok* (naplójegyzetek, 1970), *Egy kiskirály kunyhójából* (elbeszélő költemény, 1972), *Vasfű* (versek, 1973), *Madarak folyója* (harminc év verseiből, 1978), *A madár árnyéka* (harminc év versfordításaiból, 1978).

Ne essünk túlzásba: Fehér Ferenc nem a zseniális, a kivételes, a korszakot formáló alkotóművészek közé tartozott, nem Babits-, József Attila- vagy Pilinszky-méretű író volt. De amit létrehozott, ami nevéhez kapcsolódik, az figyelemre érdemes, irodalomtörténeti mérlegelésre és elemzésre vár. Még közvetlen környezetében is megítélésének bizonytalanságát jelzi, hogy amikor Szeli Istvánt egy középiskolai tankönyv megírására kéri föl, arra kap megbízást, hogy Fehér Ferencet (lírai versei mellett) prózaíróként, illetve az epikai költészet (!) képviselőjeként mutassa be. Nálunk nyomatékos szóval, még a hetvenes évek legelején Nagy László hívta föl a figyelmet költészetének értékére: előbb egy tévéműsor bevezetőjében, majd egy interjú alkalmával — a jugoszláviai Tolnai Ottó, a szlovákiai Tözsér Árpád és Batta György, az erdélyi Kányádi Sándor, Király László és Farkas Árpád mellett — az ő nevét említi meg: „Fehér Ferenc a magyar költészet realista örökségét őrzi.” Ennek ellenére a hazai kritika munkásságát eléggé marginálisan kezelte (például Lengyel Balázs hosszú éveken át írt versszemléjében Fehér Ferenc egyetlen kötetéről sem ejtett szót), s jugoszláviai értékelése sem volt egyértelmű: bár Bori Imre népszerű irodalomtörténete, az *Irodalmunk évszázadai* „az 1950-es nemzedék” kiemelkedő tagjaként méltatja munkásságát, az Üzenet 1989. évi októberi Fehér Ferenc-émlékszáma, mely közvetlenül halála után jelent meg, tele van büntudattal és lelkiismeret-furdalással, méltó értékelésének elmaradása miatt, illetve a rossz lelkiismeretből, a „kései megkövetésből” fakadó el-

írásokkal és torzításokkal, amelyen például ez a kétes értékű epitheton ornans: Fehér Ferenc „az utolsó vajdasági magyar költő”, vagy Fehér Ferenc „a legvajdaságibb költő”. Hisszük, Fehér Ferenc nem az „utolsó vajdasági” és nem is a „legvajdaságibb” költő; Fehér Ferenc magyar költő, Fehér Ferenc költészete a magyar irodalom része, Fehér Ferenc a háború után indult magyar költőnemzedék egyik figyelemre érdemes, az illyési örökséget folytató, azt egyéni hangon továbbmondó képviselője, akinek költészete maga is folytatható, továbbmondható örökség immár.

Bár Fehér Ferenc csaknem Petőfi precizitásával helysége, évre, hónapra, napra keltezi verseit, az *Akác és márvány* anyagának elrendezése nem az időrendet követi. A kötet válogatott versgyűjtemény, benne a legrégebbi versek alatt az évszám 1951, s a legfrissebbek 1980-ból valók, de a kötet szerkezetének alapja a tematikus-ciklikus beosztás. Ezáltal a kötet a pályakép, a költői életút megrajzolása helyett egy költői világkép elemeinek — bármily vázlatos — föltérképezésére ad alkalmat.

A válogatás kilenc ciklusból és az *Egy kiskirály kunyhójából II.* című elbeszélő költeményből áll. A ciklusok Fehér Ferenc lírai világképének alkotóelemeit érzékeltetik. Milyen összetevői vannak ennek a költészetnek? Legerőteljesebben a szülőföldhöz, a tájhoz, a természethez, a bácskai földhöz, az itt élő emberekhez, szüleihez tapad. Topolyáról, szülőfalujáról írja: „Fiatok küszöbötökön térdepel, / verseimmel tiértetek égek el / kinzó, lassú tűzön.” Nem csak látványt, emlékképeket, hangulatokat örökít meg, képes a mögöttes, szimbolikus tartalmak megéreztetésére is. Milyen a bácskai táj? „Borús”, „árnyékos”, „didergő”, „alamuszi”, „agyagos egű” — ezek a jelzői. A szülőföld iránti hűsége nem korlátozó, beszűkítő, elzárkózó. A *Pannon téli szoltár* és *Az üvegszemű falu* ciklusok verseit a *Csendes leszámolás*, az *Elhagyott eper-fák* és a *Képeslapok* darabjai követik. A költő megismer más tájakat, megismeri a szlovéniai hegyeket, az idegen folyókat, a tengert, találkozik a város, Újvidék élményével, eljut Boszniába, a dalmát ég alá, pirani, lovrani, rovinji emlékeket gyűjt. Elvágódás („elkivánkozom innen”) és hűség („megtartó mérték, / családlan igazodásom, / leváló társak közt legkülönb cimboráságom, / kinek elszerződhetetlen hűsége köt meg...”), kiszakadásvágy és megmaradási igény keveredik és harcol benne egymással, de végső soron mindig az utóbbi győz, a „sunyi mismásolók között a cselekvő némák” igaza mellett dönt. Ilyen maradandó érték számára a szerelem, az anyaság, a család, a választott társ melletti *Holtomiglan* kitartás (ezzel a cikluscímmel foglalja össze szerelmi és családi költészetének legszebb darabjait). Fehér Ferencet a tartalmi-formai kísérletek éppúgy vonzották, mint a hagyományok, a kipróbált szellemi-költői értékek. Erről vallanak a *Földön felejtett szemmel* ciklus látomásos-szürrealisztikus versei, rémekkel viaskodó víziói, valamint a *Ki tartja számon?* ciklusban elősorolt példák, minták és barátságok. Más kérdés, hogy például a *Pannon nirvána* látomásos képeinél („Herélt bikák szemében kormos napgolyó / Kormos napgolyóban isten-látta szem / Olvasztott olomban tündöklő nagy folyó / Csak homokszitta szomja de partja nem”) meggyőzőbbek, hitelesebbek, erőteljesebbek azok a versei, amelyekben eszményei, író- és festőbarátai, Móricz, Kosztolányi, Illyés, Szenteleky, Szirmai Károly, Sütő András, valamint Illés Árpád, Sáfrány Imre, B. Szabó György, Wanyek Tivadar előtt tiszteleg. Van a kötetben még egy különös, sajátos záró ciklus, *Magyarázó versek* a címe, kulcsot, megfejtést ígér ehhez a költészethez, amit persze nem kap kézbe olcsón az olvasó: paradoxonokból, párhuzamokból, me-

taforákból, rejtett célzásokból kell kibontania a költő ars poeticáját: „Nem a mesét — hangulatát / Nem a zsályát — bódulatát / Nem a búbost nem a banyát / csupán csak a mesék havát” — kezdi a verset, melyet így zár le: „Nem a lapos temetőket — / hantjukon az őszidőket / Gyalogútnak nem a porát / csak az előttem járt nyomát.”

Fehér Ferenc költészetében kevés a változás, a módosulás, hiányzik belőle a metamorfózis; átalakulás helyett alaphangja, meghatározó tónusa, alapszíne van. Ez az alaphang az elégikus szomorúsághoz, az érzelmes rácsodálkozás-hoz áll közel, ami — többnyire a vers befejezésében — a megnyugvás, a feloldódás lehetőségét is magában rejti. A költő megpihen, elnyúlik a *Fenyvesek alatt*, de itt sem érez igazi nyugalmat, igazi békét. „Egy-egy kis hulló toboz / mégis valami fájást okoz. / Engem még itt is bánt valami... / Hogy mi — a felhők se tudnák / megmondani.” Szomorúságának inkább közösségi, mint magánemberi okai vannak. „Óriások-botladéka kis nép” fiának kell tudnia magát, s olyan költőnek, akinek szavát egyre kevesebben értik: „Szólj majd a költő, ha lesz még kinek...” Szomorúságát, keserűségét környezetére, a tájra is rávetíti: Bácska-képének meghatározó jelzője az „ősi, lomha”, s egy másik visszatérő metaforája, Pannónia is sajátos értelmezést kap nála: a történelmi jelentés (az egykori római provincia neve) helyett egy nagyobb tájegységhez, az Európához való tartozás vágyát, valamint a világhosszág, a tisztaság, a rend óhaját hordozza a fogalom.

Fehér Ferenc verstípusa a realizstikus, hagyományos verstípushoz, a látványhoz tapadó, az érzéseket kifejező költészethez áll közel. Többnyire finom, árnyalt megfigyelésekből, apró részletekből, miniatűr képekből, gondosan kidolgozott képsorokból építi föl a költeményt, amelyben kiemelt hangsúlyt, fontos szerepet kap a vers végi lezárás, az összefoglalás. Ez a poentírozott forma megadja a befejezettség érzését, a vers mégsem hat szándékoltan lekerekítettnek, didaktikusan példázatosnak. A versnyelvben is vonzódik az interpunkció pontos használatához, a szabályosan fölépített versmondatokhoz, a rímes, ritmikus, zenei formákhoz. Verseinek szomorkás hangja Juhász Gyulára, a tömör, sűrű szövésszerű versnyelv József Attilára emlékeztet. Szívesen írom ide példaként egyik korai, 1953-as jelzésű, az elvágyódást kifejező szép versének indítását: „Hazug, szép tájak zokognak értem, / sűgják, hogy menjek, mert itt meghalok; / megölik legszebb, ifjú álmaim / disznótoros, lármás hajnalok...” (*Vallomás*) Abban is az említett költőkhöz áll közel, hogy jól kezéhez simul az egyik legnehezebb versforma, a szonett. E formának ma ismét hatalmas népszerűsége van, egyre-másra jelennek meg szonettciklusok (hamarjában Faludy György, Görgey Gábor, Somlyó György, Takáts Gyula szonetteket tartalmazó legújabb verseskötetei jutnak eszembe), magukban hordozva a forma kiüresedésének, az ihlet fölcsigázásának, a mániákus ismétlődésnek, az egyhangúságnak a veszélyét. Fehér Ferencet nem preconcepció, eleve föltett szándék, a szonettciklus írásának igénye közelítette a formához, szonettjei éppen annyi „hasznos anyagot” tartalmaznak, amennyi a tizennégy sorban elfér.

Nyelve mérsékeltlen metaforikus nyelv; a metaforahasználat inkább korai, mint kései verseit jellemzi. 1951-ből való sora: „az égen fehéren úszik sok száz / felhő — sok száz halotti váncos.” 1955-ben írja: „Kétoldalt elhagyott asszonyok: / egy-egy hókarú nyárfa.” Később a nyelvi lecsupaszított szabad vers és a „költőietlen” nyelvi anyagokat magába olvasztó prózavers lehetőségeit is kipróbálja. Vannak költészetének visszatérő motívumai, ilyen például apaképe, anyaképe, önmagának kisgyerekként történő fölledése, ezek

a mozzanatok azonban nem elég érzékletesek, nem elég személyesek, nem eléggé kézzelfoghatók, sok általánosságot, elmosódó, bizonytalan vonásokat tartalmaznak.

Van a kötetben egy 1959-re datált megrázó és gyönyörű, litániázó föl-sorolásból álló vers, a *Hallgatag üzenet egy távoli költőtárstól*. „Hallgatok fáradottak esti tűnődésével, akik egyre óvatosabban mondják ki: kenyér, só, szerelem, élet” — kezdi a verset, majd így fejezi be: „hallgatok, mert a hallgatás is beszél helyettem; / hallgatok, mert tudom, hogy egyszer nekem kell felelnem; / hallgatok, mert a kép is beszél a keretben; / hallgatok, hogy a szavak érvényét visszaszerezsem; / hallgatok konokul, egyre beszédesebben.” Fehér Ferencre a legteljesebb, a legtökéletesebb, a legfájdalmasabb hallgatás borult rá, a shakespeare-i „többi néma csend”, a halál utáni, az emberi szót örökre elnémitő. A költő többet nem szólalhat meg, többé nem írhat verset a hallgatásról sem. Ám Fehér Ferencnek ez az elhallgatása minden korábbi szavánál beszédesebb, hozzánk szóló, válaszra, visszhangra kényszerítő hallgatás. (*Magvető és Forum Könyvkiadó, 1989.*)

TÜSKÉS TIBOR

Harmadkor antológia, 1989

A *Harmadkor* díjjal is kitüntetett, elismert antológia. Szerzőit, mint magukról mondják, leginkább a fiatalság életrajzian esetleges kapcsolata köti össze, de azért más valami is: ars poeticájuknak a személyességre és a minőségigényre koncentrálódó természete. Vers, esszé és elbeszélés nem válik külön a ciklusok rendjébe s szinte mindegyik művelt, tudatos szerző alkotása. Egyszerre művelik és értelmezik az irodalmat. Szinte valamennyiükre illik némileg Bagossy László jellemzése Doubletta nevű hősnőjéről, ill. ennek apjáról: „perfekten beszél entellektüelül”. Fásultság és szorongás érződik a hangjukban, szerelem helyett madarakat nézegetnek. „Még hátravan minden, azonosítom képzelődéseim termékeit, mintha ezzel valami különös, változékony bánatot ápolnék, melyet, mint simára sodort kavicsot, vágigjártatok a légutaimon.” Podmaniczky Szilárd e sorai, némi képi zavarosság ellenére, végül is találóan jellemzik azt a fanyar közérzetet, örömet hazudó bánatot, érzékeny öntetszergést és „méregzöld kételyt”, amely az értelmes tevékenység lehetőségének hiányában egész nemzedékek dezillúziójának nem elsősorban rajtuk múló indokává nő. Ugyanerről az élelményről ad számot Kósa Imre *Különleges vagdalthús* c. prózája, amely a naplóírás lehetetlenné válását tárgyalja egy olyan kort jellemezve, amikor a napló sorai csupán „kicsi és üres beképzeltéssé állnak össze (vissza)”, és egy nyugat-európai út tanulságát „kudarckereső típusként” azzal a tőmondatlal összegezi, hogy meghülyülünk. Nincs élmény, az utazás, a tárlatlátogatás nem válik a személyiséget gazdagító tartalomká, és ami megmarad, az a létezés képtelensége, az abszurditás tudatosítása: „végre elővehetem a szakállas (nőt) kit éjjelente egy vödör sósavban (áztatok) vagy hangyasavban”. A Rossszal való szembeszállást elutasító Tolsztoj tézisével mutat rokonságot Balog Józsefnek ez a fájdalmas kifakadása: „csak magamban hiszek. / járni akarok a Földön. / gyűlöltem aki én vagyok. / és vödört és kendőt adok. / és nem állok ellent / és vizet adok. // a Gonosznak”.